

ÇAĞIMIZ SİNEMASINDA POSTMODERNİZMİN YANSIMALARI: JORGE LUIS BORGES VE TERRY GILLIAM

Hakan Uğurlu *

Özet: *Günümüzün popüler kavramlarından biri olan postmodernizm son yıllarda üzerinde en çok tartışılan konulardan birisidir. Bu kavram sanattan bilime kadar birçok alanda kullanılmaktadır. Tüm sanat dallarında olduğu gibi sinema sanatı da postmodern akımın etkisi altına girmiştir. Fakat bu kavram sinema ile anılmaya seksenli yıllarla birlikte başlamıştır. Çünkü sinema henüz yüz yaşını yeni dolduran bir sanat olarak zaten modernizmi de diğer sanat dallarına göre daha sonra sorgulamıştır. Postmodernizm daha çok yeni bir kavram olması neyin postmodern olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Sinema açısından da durum böyledir. Bu yüzden bir filme postmodern diyebilmek için bunun nedenlerini açıklamak gerekmektedir.*

Anahtar Sözcükler: *Sinema, Postmodernizm, Modernizm, Jorge Luis Borges, Terry Gilliam*

THE REFLECTION OF POSTMODERNISM IN CONTEMPORARY CINEMA: JORGE LUIS BORGES VE TERRY GILLIAM

Abstract: *Postmodernizm, which is a popular concept today, is one of the mostly discusswd subjects in recent years. The concept is used in many areas, including arts and science. Like all arts, cinema has also been affected by thepostmodernist movement. However, the beginning of the concept's relation with cinema has been the 1980's. Because cinema, Which is an art Which had just celebrated the 100. anniversary, had also questioned modernism later than the other arts. As postmodernism is a very new concept, it brings with the question about "what is postmodern?" Thus, to label a film as "postmodern" necessitates that one can explain the reason of it.*

Keywords: *Cinema, Postmodern, Jorge Luis Borges, Terry Gilliam*

* Yard. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi.

ÇAĞIMIZ SİNEMASINDA POSTMODERNİZMİN YANSIMALARI JORGE LUIS BORGES VE TERRY GILLIAM

Postmodernizm kavramının anlaşılabilmesi için ön koşul, modernizmin ne olduğunun bilinmesidir. Bu yüzden modernizmin temel özelliklerini bir kez daha gözden geçirilmelidir. Lunn "Marksizm ve Modernizm" adlı kitabında modernizmin özelliklerini şöyle özetler. Modernizm, estetik bir öz bilinçlik ve düşünümSELLİK, eş zamanlılık ve montaj lehine anlatı yapısının reddedilişi, gerçekliğin paradoksal, muğlak ve belirsiz açık uçlu doğasının araştırılması ve yapıszlaştırılmış, bütünlüksüz özneye ağırlık verilmesi lehine bir kişilik nosyonunun reddedilişidir (E. Lunn, 1995: s.34). 19 Yüzyılın başlarında meydana gelen sanayi devrimiyle birlikte insanın yaşantısında birçok değişiklikler oldu. İnsan evrendeki yeri konusunda şüpheye düşmeye başladı. Çünkü sanayi toplumunda insan meta değerine indirgenmiştir. Geliştirilen ideolojiler de kişilerin kimliklerini tekile indirgeyerek tek tip insan yaratma çabasını yoğunlaştırmış, bunun sonucunda insanın yeni bir tanımını yapmıştır: İnsan tüketen bir varlıktır. Böyle bir ortamda insan evrendeki yerini sorgulama ihtiyacı duymuştur. Acaba hala o eski ben midir, yoksa bir çarkın dişlisi mi olmuştur? İşte her alanda yapmış olduğu bu sorgulamaya modernizm denilmektedir.

20. Yüzyıla gelindiğinde modernizm sorgulaması yapan insanın karşına cevaplar yerine yeni sorular çıkmıştır. Çözüm yerine kargaşaya sürüklenmiştir. Günümüze bakıldığında tüketim çılgınlığı artan bir ivmeyle devam etmekte, savaşlar dünyanın her bölgesinde olmakta, insanoğlu giderek insan olmanın getirdiği özellikleri yitirmektedir. Bir başka deyişle insan modernizm öncesi geçmişine özlem duymaya başlamış, nostalji deyiimi ağızdan ağza dolaşır bir hale gelmiştir. Sonuçta bu durum modernizmin sorgulanması gerekliliğini doğurmuştur. Böylelikle postmodernizmin ilk sorunsalı da ortaya çıkmıştır.

Tüm sanat dallarında olduğu gibi sinema sanatı da postmodern akımın etkisi altına girmiştir. Fakat bu kavram sinema ile anılmaya seksenli yıllarla birlikte başlamıştır. Çünkü sinema henüz yüz yaşını yeni dolduran bir sanat olarak zaten modernizmi de diğer sanat dallarına göre daha sonra sorgulamıştır.

Postmodernizm sinemadaki yansımaları nostalji, geçmiş ve şimdi arasındaki sınırların kalkması ile oluşan birleşme, gerçek ve onun yeniden sunumlarıyla ilgilenme, pornografi, cinselliğin metalaşması, tüketim kültürü, yabancılaşmış yaşantılar olarak özetlenebilir (Büyükdüvenci ve d., 1997: s.23).

Postmodernizmin sinemaya yansıyan özelliklerinin başında geçmişe duyulan özlem gelmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri bireyin kişiliğini yitirmesidir. Birey yabancılaşmıştır. O halde öykünülecek bir şey de kalmamıştır. Bu yüzden postmodern sinemanın temalarını geçmişte aramaktadır. Örneğin Star Wars filminin yönetmeni Gerge Lucas filmin temasını bir 13. Yüzyıl Rus Halk destanından almış ve hikâyeyi gelecekte evrenin herhangi bir köşesinde yeniden canlandırmıştır. Hikâyenin dünya yerine hayali bir yerde geçmesi de bu amaca

yardımcı olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü bireyin olmadığı bir yerde mekanın da önemi yok olmuştur. Terry Gilliam da “Balıkçı Kral” filminde bir orta çağ efsanesinin günümüz NewYork’unda yaşanabileceği göstermiştir.

Postmodern sinemada zaman kavramı da anlamını yitirmiştir. Bu nedenle de yönetmenin önündeki birçok kısıtlamalarda kalkmış olmaktadır. Çünkü öznenin bir önemi yoktur. Tarantino “Pulp Fiction” filminde John Travolta’nın oynadığı karakteri birinci bölümün sonunda öldürmüş, filmin son bölümünde ölmüş olan karakterin ölmeden önceki hayatından bir kesiti seyirciye sunmuştur. Postmodern sinemada iyi ve kötü gibi karşıtlıklara da yer yoktur. Terminatör I filminde insan kasabı olarak görülen robot Terminatör II filminde ideal bir baba olarak gösterilmektedir.

Sonuç olarak postmodern sinemanın konusunu yabancılaşmış birey oluşturmaktadır. Çünkü modernizm sorası toplumlarda birey varlık nedeninin sorusuna cevap bulamamış ve kimlik bunalımına girmiştir. Yakın bir gelecekte insan belki de kendisinin yaratmış olduğu makineden ayırt edilemez bir hale gelecektir. Bu bunalımları yaşayan insanın tek dayanağı geçmişine duyduğu özlem olmaktadır. Bu yüzden de postmodern sinema insanın bu isteğine cevap vermenin yollarını aramaktadır.

Modernizm sonrası insan yaşantısında bütünselliğin yeri ortadan kalkmış anlıksal yaşantılar önem kazanmıştır. Bu da kolaj olgusunu insan hayatına sokmuştur. Böyle bir ortamı bilinen klasik film diliyle anlatmak neredeyse imkânsız olmaktadır. Bu yüzden postmodern sinemada kurgusal bütünlüğün hiç bir anlamı yoktur. Geçmiş, bugün ve geleceği aynı anda anlatabilmenin yolları aranmaya çalışılmıştır.

Postmodernizmin ilk olarak felsefi gerekçelerini ortaya koyan J. Boudrillard ve J.F. Lyotard görüşlerini desteklemek için örnek olarak gösterdikleri metinlerin başında Jorge Lois Borges’in öyküleri gelmiştir (Zeka, 1994: s.7). Bu nedenle, bu yazıda Terry Gilliam’ın filmlerini Borges ile ilişkilendirmek, filmlerin neden postmodern olarak değerlendirildiği sorusuna cevap olacak böylelikle de postmodern sinemanın ölçütleri belirginleşecektir.

Jorges Luis Borges, Joyce, Proust, Kafka gibi çağının en ünlü yazarları arasında sayılmasına rağmen hayatı boyunca hiç roman yazmamıştır. Borges’e göre öykü romandan çok daha eski ve kalıcı bir yazın türüdür. Çünkü öykülerin okunmasına gerek yoktur, söylence olarak dilden dile anlatım yoluyla yaşayabilir. Gelecekte birer mit haline gelebilecek potansiyeli bünyesinde taşır. Bu yüzden şiir, öykü ve denemeler yazmıştır. Başlıca temaları, zaman, ölüm, labirentler, düşler ve mitolojilerdir. Bugün bu temalar postmodernizm için bir altyapı teşkil etmektedir (Zeka, 1994: s.9).

Borges’in öykülerinde, hiçbir kesinlik yoktur. Kişilerin özellikleri belirsizdir. Kahramanı bir gizemin, bir bulmacanın ya da bir labirentin içinde doğruyu

aramakta bir başka deyişle kendi gerçeğini aramaktadır. Öykülerinde paradokslar vardır. Zaman kavramı kaybolmuştur. Geçmiş, gelecek ve şimdiki zaman diye kesin zaman dilimleri yoktur. Borges'in öykülerinde karmaşık yollar vardır. Her yolda da başka yol ayrımları ortaya çıkmaktadır. Borges bu yolları kaderi simgelemek için kullanmaktadır.

Terry Gilliam da filmlerinde Borges'e özgü bir yapıyı, kurguyu filmlerine yansıtmaktadır. 1992 yılında çektiği *The Fisher King* ve 1996 yılında çektiği *Twelve Monkeys* filmlerine Borges'in öykülerinin gözüyle bakıldığında postmodern öğeler ortaya çıkmaktadır. *Fisher King* filminde, Borges'in öykülerindeki kaderin insana oynadığı oyunlardan biri karşımıza çıkmaktadır. Eskiden profesör iken karısının öldürülmesiyle hayata küsmüş ve evsiz olarak sokaklarda yaşayan Parry ve Parry'nin karısının ölümüne sebep olduğunu düşünen radyo DJ'yi Jack'in kaderleri bu ikiliyi bir araya getirir. Gilliam filminde bu ikilinin ilişkisine masalsi bir hava katar. Bu masalsi hava Borges'in öykülerindeki, kendisinin deyimiyle 1001 Gece Masalı atmosferi içinde verilmektedir. Günümüz New York'unda bir ortaçağ masalı yaşanmaktadır. Postmodern metnin özelliklerinden biri olan mekân ve zamansızlık gündeme gelmektedir. Kişinin ve mekânın önemsiz olduğu asıl önemli olanın anlatı olduğu bu filmde verilmeye çalışılmıştır.

Terry Gilliam'ın 1996 yılında çektiği *Twelve Monkeys* filmi de *Fisher King* gibi postmodern öğeleri içinde barındıran bir film olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu filmde konu edilen postmodern öğeler *Fisher King*'deki öğelerle farklılık gösterse de film, Borges'le paralellik göstermeye devam etmektedir.

Twelve Monkeys filmi zamanda yolculuk konusu üzerine bir film olmanın ötesine giderek, zaman içindeki bu yolculuk Borges'in labirentlerine benzemiş, filmin kahramanı James Cole geçmiş ve gelecek arasında başlangıçta dünyanın kaderini değiştirmeye çalışırken, kendisini, kendi benliğini ararken bulmuştur. Bu noktadan sonra, Borges'in rüyalarında olduğu gibi James Cole'da filmde rüyasındaki gerçekliği peşine düşmüştür.

Borges, öykülerinde bu gerçeküstü atmosferi yaratmak için basit anlaşılabilir bir dil kullanmış, dolaylı anlatımdan kaçınmıştır. Terry Gilliam da bu atmosferi yaratabilmek için, dar alanda yakın ölçeklerde hareketli kamera kullanımını tercih etmiş, böylelikle seyircinin kahramanın ruh halini yakından takip etmesini sağlamıştır.

Gilliam, filmindeki zaman yolculuklarında kahramanın gittiği mekânları kesin olarak belirtmesine rağmen izleyicinin aklına sorular gelir: Gelecek olarak gösterilen yerler, gerçekten gelecek midir? 1996 yılı olarak gösterilen yerlerin gerçekten 1996 mıdır? Veya 1. Dünya Savaşı görüntüleri gerçekten bu savaşa mı aittir?

Gilliam, geleceğe postmodernizmin altında yatan karamsar gözle bakmıştır. Gilliam'ın geleceği klasik, alışılmış bilimguru filmlerindeki gelecekten

farklılık göstermektedir. Bu gelecekte insanlık zamanda yolculuk yapabilecek bir teknolojiye erişmişken, bir virüs yüzünden yeraltında yaşamaya mecbur kalmıştır. Bu zaman ve mekânlardaki belirsizlik, Borges'in öykülerindeki belirsizlikle özdeşlikler taşımaktadır. Çünkü Borges'in öykülerinde de kesinlik yoktur. Çok keskin çizgilerle çizilmiş konular da bile bir belirsizlik ağır basmaktadır. Anlatılanın bir yüzü ışıpta ise, öbür yüzü karanlıktadır.

Borges'in yarattığı fantastik dünyada hiçbir öge, olay, cümle rastlantıya bırakılmamıştır. Düşler bile, kendi iç mantığının içinde oluşmuştur. Borges düşünsel, felsefi hiçbir soruya geçerli ya da geçersiz bir yanıt veremez. Tam tersine yanıtı bilinmeyen sorular sorar ve bunları yanıtız bırakır.

Gilliam'ın *Twelve Monkeys* filmindeki kahramanı James Cole'un dünyası da Borges'in bu fantastik dünyası ile özdeşleştirilebilir. Çünkü Gilliam filminde James Cole karakterine dünyayı kurtarma görevinin dışında kendisi ile ilgili bir iç hesaplaşmayı da yan bir konu olarak sunmaktadır. Gilliam bu ortamı kahramanın rüyalarına geriye dönüşler yaparak ana konunun içine yedirmiştir. Film boyunca kahraman rüyalarının anlamını çözmeye çalışır, fakat ölünceye kadar bu soru onun için yanıtız kalacaktır.

Sonuç olarak, günümüzün birçok popüler sinema örnekleri postmodern metinler olarak sunulmaktadır. Burada oldukça dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır. Bir eseri bir sınıflamanın içine koyulması istendiğinde, bu sınıflamanın ölçütlerinin belirlenmesi, bu ölçütlere göre önceden üretilen eserlerle bir karşılaştırma yapılması incelenen eserin bu sınıflandırmaya uyup uymadığı konusunda ipuçları verebilecektir. Bu açıdan Terry Gilliam'ın yukarıda sözü edilen filmlerinin postmodern sinemaya örnek olarak gösterilebilmesi için gerekçelerin olduğu ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

Antrakt Sinema Dergisi. Şubat 1992.

Borges, Jorge Luis. (1988). *Yolları Çatallanan Bahçe*. İstanbul: Can Yayınları.

Borges, Jorge Luis. (1989). *Ölüm ve Pusula*. Çev: Tomris Uyar. İstanbul: Ada Yayınları.

Borges, Jorge Luis. (1993). *Brodie Raporu*. Çev: Münir H. Göle. İstanbul: İletişim Yayınları.

Büyükdüvenci, Sabri ve Semire Ruken Öztürk. (1997). *Postmodernizm ve Sinema*. Ankara: Ark Yayınları.

Extremities. (1996). Sight and Sound, Ocak.

Lunn, E. (1995). *Marksizm ve Modernizm*. İstanbul: Alan Yayınları.

Time and The Machine. (1996). Sight and Sound, Nisan.

Zeka, Necmi (1994). *Postmodernizm*. İstanbul: K1Y1 Yayınları.